

B. KISS ATTILA

ADAM FRANCK (1639–1717) PÁLYÁJA¹ (3.)

Az angol diplomata

„A lebegtető és fondorlatos francia diplomáciai lépések – Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes jóvoltából – jól ismertek. Sokat tudunk már az orosz cárral folytatott egyezkedésekről, és egyre több információnk van a Porta vitathatatlanul – mindkét szövetségest – hitegető és legfőképp a túlélésre játszó politikájáról is. Annál kevésbé kerültek viszont előtérbe az angol–holland békeközvetítés (mediáció) erőfeszítései.” – írja Bartal Csaba a Rákóczi-szabadságharc és a tengeri hatalmak közti viszony alakulását bemutató diplomáciatörténeti összefoglalójában.² Jelen tanulmány e nem kellőképpen feltárt terület megismeréséhez igyekszik hozzájárulni néhány új forrás bemutatásával, amelyek a nagyszombati béketárgyalás előzményeit és az 1705. év teléig tartó fordulatait segítenek tisztázni. Az eseményeket a tárgyalások egyik mellékszereplőjének szemszögéből bemutatva egyúttal egy olyan „angol” diplomatára szeretném a figyelmet felhívni, akinek a tárgyalásokon való részvételéről a magyar szakirodalom eddig nem tett említést: Adam Franckra.

A brit kormány 1704 szeptemberében küldte át új megbízással a kontinensre Franckot (hogy ettől kezdve másfél évig vissza se térjen Angliába)³, a holland állami vezetők pedig 1704 őszén kezdtek aktív érdeklődést mutatni Franck szolgálatairól. 1704. augusztus 29-i levelében a grand pensioner, Anthonie Heinsius (1641–1720) londoni követétől, Martinus Vrijbergentől (1657–1711) érdeklődik, alkalmasnak találja-e Adam Franckot arra, hogy egy bizonyos kérdésben Hollandia álláspontjának mélyebb okait ismertesse Robert Harley-val. Van Vrij-

¹ Jelen tanulmány nem születhetett volna meg *Ruud Lambour* holland művelődéstörténetész önzetlen közreműködése nélkül.

² Bartal Csaba, *Angol és holland békeközvetítési kísérletek a Rákóczi-szabadságharcban*, Rubicon 2004. 1. sz. 20. Ugyanezt jelzi R. Várkonyi Ágnes is: „Rákóczi angol, holland kapcsolatairól még a kiadott hatalmas forrásanyag tárgyszerű feldolgozása sem történt meg annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben már komoly tanulmányok jelezték a behatóbb vizsgálatok szükségét.” *Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly kérdései* = Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára 1993. 150.

³ Ez kiderül Franck 1706. április 25-i elszámolásából. British Library, MS. Add-70193, fol. 222.

bergen válasza 1704. szeptember 12-én minden tekintetben megerősítő: „Becsületes embernek tartom őt, aki őszintén szereti az Államot. Méltóságod nyilvánvalóan meg fog róla bizonyosodni, hogy ő Harley úr belső baráti köréhez tartozik, és egészen szabadon beszélhet vele.”⁴ Hogy mi lehetett az egyik ügy, amelyben Heinsius igénybe vette Franck közvetítőszolgálatát Harley felé, az kiderül Adam Franck 1704. szeptember 26-i, Amszterdamból Harley-nak küldött leveléből:

[196] Most legyen szabad folytatnom, amit nemrég a magyarokról és erdélyiekről, azok elvesztett és helyreállítandó szabadságáról nemrég előadni kezdtem, állhatatosan kérve Önt, hogy – ebben az alkalmas időben – az elnyomott magyarokat és erdélyieket igyekezzen döntéseivel és segítségével támogatni a könyörületes Királynő Öfelsége befolyása által. *Itt most tárgyalások folynak Heinsius úr és néhány más szabadságszerető férfiú között, [196v] akik tegnap és ma felkerestek engem, intve és kérve, hogy mozgassak meg minden követ Önöknél, hogy a szerencsétlen magyarok és erdélyiek határozottan elkötelezettek, serény patrónusai legyenek, és őket döntéseikkel és segítségükkel támogassák.* Egyik közülük gyakran kap levelet Magyarországról és Erdélyből. A hozzáérkezett utolsó levél közli, hogy a Tibiscuson és Manisuson túl mindenki fegyvert fogott, és Istenben bízva nem akarják letenni a fegyvert, amíg vissza nem nyerik szabadságukat, és az általuk előterjesztett pontokat, mindenekelőtt az alábbi két pontot el nem fogadják, és végrehajtásukat el nem rendelik. Az első, hogy minden hivatalból távolítsák el az arra méltatlan külföldieket, és helyi lakosokkal helyettesítsék őket, hogy a katonai és politikai igazgatás ügyeit a méltók és becsületesek vehessék kezükbe. A második, hogy a lelkiismereti – akárcsak az egyházi – szabadság teljesen helyre legyen állítva, a korábbi birtokok, és ami csak a protestáns egyházakat megillette, kerüljön vissza a protestánsokhoz. Ami ha nem történik meg, inkább akarnak Bocskait követve karddal a kézben, semmint nyomorúságban meghalni.⁵

⁴ „Ick houde hem voor een seer eerlijck man die den Staet oprecht lieff heeft. U Hó.Ed.G. sal aparent weeten dat hij een intime kennis is van den Heer Harley en seer vrij met hem derft spreekken.” Az idézet az A. J. Veenendaal által kiadott Heinsius-levelezésben (*De briefwisseling van Antonie Heinsius*, vol 3. 1980.) van a 333. oldalon. Heinsius érdeklődő levele Vrijbergenhez a 305. oldalon található.

⁵ Adam Franck és Robert Harley latinul levelezett egymással 1697 és 1710 között. Tanulmányunk arra vállalkozik, hogy a levelezésből a magyar vonatkozású szemelvényeket

Franck ezt az ügyet teljes odaadással vállalja, és egy hónappal későbbi jelentésében már olyan levelekre is hivatkozik, amelyeket közvetlenül hozzá juttattak el Erdélyből (Amszterdam, 1704. október 28.):

[204v] Magyarországról és Erdélyből új leveleim vannak, melyek tájékoztatnak arról, hogy a magyarok és az erdélyiek halálosan megesküdték, hogy a császárral megkötendő békemegállapodásban az alábbi két ponttól nem állnak el. Az első, hogy a köz- és vallás-szabadságot az egykor Bocskai idejében meghatározott mód szerint helyreállítják. A második, hogy minden hazai köz- és katonai hivatalból eltávolítják a külföldieket, és Magyarországon és Erdélyben született hazai polgárokkal helyettesítik őket, akik minden várost, elkerített területet és várat felügyelnek, a magyarországi és erdélyi javakat igazgatják és gondozzák. [205] Ha ez a két pont nem teljesül, fegyvereikkel és vérükkel védik meg a szabadságot, és utolsó csepp vérükig kitartanak követeléseik mellett.

1704. december 23-i levele világossá teszi, hogy Franck személyes elkötelezettséget érez szülőföldje iránt, és itt veti fel először azt az apokaliptikus koncepciót, hogy a magyar ügy esetleges bukása a teljes protestantizmus ügyének elveszését vetítheti előre.

[212v] Hazámból ismét nagyon szomorú levelet kaptam. Ha az Ég nem lesz kegyes a magyarok és az erdélyiek jó ügye iránt, az ami Magyarországgal és Erdéllyel történik, ugyanaz vár a protestantizmus egészének szabadságára és vallására. Reménységüket, amelyet még táplálnak Isten iránt, az angol Királynő Őfelsége [213] és a Staten Generaal urainak kegyes jóindulatába és gondoskodásába vetik, mivel csak tőlük várhatnak szabadulást. Kolozsvár városát, egykori lakhelyemet majdnem a földdel tették egyenlővé, ahol már hallgat minden törvény, a templomok és gimnáziumok alig nevezhetők protestánsnak. Ha a jezsuiták féktelenségének nem sikerül gátat vetni, és ha a Királynő Őfelsége és a Staten Generaal figyelmeztetései és kérései hiábavalók lesznek, a jó ügy a világ egy részén olyan hajótörést szenved, amelyet évszázadok sem tudnak helyrehozni.

Isten segítse az elnyomottakat, és adja, hogy a megtépázott hajó valamikor a jó reménység kikötőjébe horgonyt vethessen.

Harley és Marlborough ebben az időben már a bécsi ügyeket illetően Francknál jóval szélesebb látókörű angol követtől, George Stepney-től (1663–1707) alapos tájékoztatást kapott a magyarországi eseményekről. Stepney 1704. szeptember 11-én személyesen felkeresi Marlborough-t kornweissenburgi táborában, hogy a római király, I. József táborbeli látogatása előtt tájékoztassa őt a magyar kérdésről. A főparancsnoknak előadott téziseiről Harley-nak is részletesen beszámol 1704. október 6-án. Stepney az angol érdekek szempontjából nagyon fontosnak tartja a bécsi udvar és az elégedetlenek konfliktusának békés úton történő megoldását, és már ekkor megértéssel számol be arról, hogy az uralkodójuk iránt minden bizalmukat elvesztett magyarok külső garanciát szeretnének a jövőbeni rendezéshez. Lényegesnek látja a császári adminisztráció visszaéléseinek megszüntetését, a magyar törvények és az alkotmány tiszteletben tartását, és hogy a protestánsoknak megadják azokat a kiváltságokat és immunitásokat, amelyeket korábban élveztek. Stepney reménykedik abban, hogy a felek hamarosan fegyverszünetet tudnak kötni, hiszen Rákóczi feltételei „elég ésszerűnek látszanak, és egyáltalán nem különböznek azoktól, amelyeket néhány hónappal ezelőtt Ő császári Felsege saját jószántából kegyeskedett az elégedetleneknek felajánlani.”⁶ Az angol követet ezen a téren néhány nap múlva komoly csalódás éri Selmecen. A császári követséget vezető báró Seilern ugyanis a fegyverszünetre vonatkozóan teljesen más területi feltételekkel érkezik a tárgyalásokra, mint amelyekben a szembenálló felek előzetesen megállapodtak. A selmeci tárgyalások kudarcáról legrészletesebben 1704. november 3-i levelében számol be Stepney Harley-nak. Az angol és a holland követnek itt adódott először alkalma személyesen tárgyalni Rákóczival, akinek nem volt nehéz hatásos érvekkel előállni azon angol politikai generáció képviselője előtt, amely szintén csak forradalom révén tudott általánosan elfogadott és stabil állami berendezkedést létrehozni.

Befejezésül elmondták, milyen végtelenül le vannak kötelezve a rendek Öfelségének a Királynőnek és a Hollandi Rendeeknek, amiért méltóztattak figyelmük egy részét errefelé fordítani, talán azzal a közvetlen szándékkal, hogy kisegítsék a császárt (barátjukat és szövetségesüket) e belviszályból, amely kerékkötője saját háborújuknak, de remélik, hogy e személyes érdekek szempontjain túl vezetőiket a jótékonyosság és e baj sújtotta ország iránti részvét nagylelkű indítékai is

⁶ *Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról I–II*, szerk.: Köpeczi B. és R. Várkonyi Á., 1973. 26.

vezették, kiváltképp mivel különböző időpontokban, de mindkét nemzet kénytelen volt erőszakos és dicsőséges módon kivívni természetes jogait és szabadságát, és így bizonyára jóindulatot táplálnak ama nép iránt, mely most hasonló megpróbáltatásokkal küzd, abban a reményben, hogy eljut ugyanaddig a célig; és hogy nemcsak mediációjukkal, hanem garanciáikkal is elősegíthetnék és biztosíthatnák a magyaroknak és utódaiknak a szabadságnak ama felbecsülhetetlen áldásait, amelyeket maguk is élveznek.⁷

Az 1688-as angol politikai generáció előtt álló dilemma érzékletes bemutatására Daniel Defoe a *Weekly Review* hasábjain 1704. szeptember 5-én a *reductio ad absurdum* eszközével él: „Küldhetünk-e egy hadsereget a császár védelmére, és egyet a leverésére?”⁸ A „magyar ügynek” ugyanis komoly belpolitikai tétje volt mind Angliában, mind Németalföldön. Az angoloknál (amellett, hogy a Habsburg Birodalomnak nyújtott kölcsönök fedezetét az elégedetlenek kezén lévő erdélyi és magyarországi bányák jövedelme adta volna), az 1688-as dicsőséges forradalom közelsége, illetve a forradalom vívmányainak ingatagsága okozott gondot. A magyar ügygel szembeni fellépés ugyanis az angliai forradalom ideológiai talapzatát is erodálta volna, éppen egy olyan kényes időszakban, amikor mindinkább gyarapodott a forradalmat ellenzők vagy „megbánók” szigetországi tábora. Az európai háború folytatásának érdeke azonban – amelyhez akkor még a toryk is megnyerhetőek voltak – félresöpörte a dilemmát, és a minden bizonnyal a kormány álláspontját képviselő Defoe úgy oldotta fel a fenti paradoxont, hogy a magyarok úgymond’ a mértéktelenség bűnébe estek, és valódi céljuk nem a szabadságuk kivívása, hanem – akárcsak Franciaországnak, korábban pedig a Portának – a Habsburg Birodalom teljes megsemmisítése volt.

A kérdés még élesebben vetődött fel Hollandiában, ahol a rohamosan jelentkező gazdasági hanyatlás miatt a háborút ellenzőknek jelentős és nagy befolyással bíró tábora volt. Franck egyik fontos kapcsolatára, Willem Buysra (1661–1749) például Snyder szerint „a háború előrehaladtával növekvő gyanakvással tekintettek az angol miniszterek, mert őt azonosították az egyesült tartományokbeli franciabarát vagy békepárttal.”⁹ A magyar kérdés előkerülésének kontextusa Németalföldön gyaníthatóan már 1693-ban is a minél előbbi békét követelő hangok felerősödése volt, és hasonló politikai környezet készíthette Heinsiusékat 1704 őszétől arra, hogy a szövetséges egyeztetések egyik fő vitatémájává avassák

⁷ Uo. 43.

⁸ *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, szerk.: Benda K., 1980. 82.

⁹ *The Marlborough-Godolphin Correspondence*, szerk.: Henry L. Snyder, 1975. 160. 3. jegyzet. Adam Franck és Willem Buys kapcsolatáról ld. 95. jegyzet.

a magyar elégedetlenek ügyét. A selmeci tárgyalások kudarcáért Hollandia a bécsi udvart okolta, és 1704 decemberében Bruyninx utasítást kapott a Staten Generaaltól, hogy gyakoroljon nyomást a császárra, hogy az ismételten kezdjen békétárgyalásokat a magyarokkal, és kínáljon kedvező feltételeket a Királyságnak és a felkelés vezetőinek.¹⁰ Stepney azonban nem várt hasonló lépést az angol kormány részéről; amint barátjának, Shrewsbury hercegnek írta 1705. január 24-én: „a hollandok fényes küldöttséget szeretnének ideküldeni, hogy rákényszerítsék a császárt a megállapodásra, és javasolták, hogy a Királynőnek is hasonlóan kellene eljárni. Én viszont tartok attól, hogy vezetőink Angliában nem teszik meg ezt a lépést, amit, őszintén úgy gondolom, hogy megtehetnének.”¹¹ Marlborough azonban a várakozások ellenére a holland javaslat mellé állt, jóllehet – mint 1705. január 9-én a bécsi miniszter Wratislau grófnak írt leveléből kiderül – a rendkívüli követség szerepét másképp képzelte el, mint a Staten Generaal urai. E levélben a főparancsnok beszámolt arról, hogy tapasztalata szerint Hollandiában sokan vannak, akik úgy tartják, hogy a császári miniszterek nem szeretnének őszintén kiegyezni a magyarokkal. Ezért maga is úgy gondolta, hogy helyes lenne mind Anglia, mind Hollandia részéről egy-egy nagy tekintélyű követet küldeni az elégedetlenekhez, hogy azok tudomására hozzák: ha „nem akarnak észhez térni”, a királynő és a holland rendek „kénytelenek lesznek velük szemben más eszközökhöz nyúlni, és a közös ügy felforgatóinak és ellenségeinek tekinteni őket.”¹² Stepney-t 1704-től gyötri állandóan kétségeit tükröző spleen – látszólag bécsi intrikusa, Wratislau miatt –, és állandó megerősítést kér Harley-től otthoni támogatottságának szilárdságát illetően.¹³ Mint láttuk, 1704 szeptemberében külön memorandumot készített Marlborough-nak a magyar ügyről, de egyre világosabb számára, hogy az első diplomata döntései nem arról árulkodnak, hogy figyelembe venné javaslatait és osztozna helyzetmegítélésében.¹⁴ 1705. február 7-én

¹⁰ *Archivum Rákócianum. Második osztály. Diplomatia. Angol diplomatai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. I-III.*, szerk.: Simonyi Ernő 1872–1877. I 594. A továbbiakban az ebből a forrásközlő kiadványból idézett, idegen nyelvű forrásrészleteket csak a magam készítette magyar fordításban közlöm.

¹¹ *Archivum Rákócianum* II/II 5.

¹² *Archivum Rákócianum* II/I 621–22.

¹³ Ld. pl. *Archivum Rákócianum* II/I. 302. 333. 358. illetve II/II 15–16. 53.

¹⁴ Linda Frey és Marsha Frey cikke szerint „1705-re a ravasz Marlborough felismerte, hogy a tárgyalások nem fognak eredményt hozni. Már 1704-ben lebeszélte a hollandokat arról, hogy különmegbízottakat küldjenek Magyarországra, Hamel-Bruyninx és Stepney erőfeszítéseinek támogatására”. (*II. Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak*, Történelmi Szemle, 1981/4. 671.)

Stepney megengedte magának, hogy ellenvéleményét keserű hangvételű, leplezetlenül kritikus „Kasszandra-levélben” közölje a közös diplomácia első számú vezetőjével.¹⁵ Február 13-án Adam Franck is újra közbenjárt Harley-nál a magyarok érdekében, hivatkozva arra, hogy ő és a franekeri professzor, Hermann-Alexander Röell (1635–1718) megrázó leveleket kap Magyarországról és Erdélyből, amelyek sürgetik a tengeri hatalmak minél hamarabbi beavatkozását. Bár 1704. december 26-án a kurucok súlyos vereséget szenvedtek Nagyszombatnál, 1705 elején a harcok váltakozó sikerekkel folytak a Felvidéken, a Dunántúlon és Erdélyben, és mint a konstantinápolyi angol követ, Sutton írja 1705. január 29-én Harley-nak: mivel „folyamatosan érkeznek a hírek arról, hogy Magyarország egyik területe a másik után az [elégedetlenek] kezébe kerül, ez megnöveli a tekintélyüket a törökök között.”¹⁶ Ekkor még úgy állnak a dolgok, hogy ismét Franck „közeli barátja”, William Paget indul Bécsbe a helyzet rendezésére, amely Franckot megnyugvással tölti el.¹⁷

[106] Szinte nem tudom, mit írhatnék Magyarország és Erdély helyzetéről, lelket felkavaró dolog ugyanis felidézni a magyarokat ért csapásokat és szerencsétlenségeket, amelyekről különféle levelek számolnak be, amelyeket a valamikori franekeri professzornak [Hermann-Alexander Röell] küldtek egykori tanítványai Erdélyből és Magyarországról, és amelyeket ő elolvasás végett átnyújtott nekem. A nekem küldött és a professzor által részemre átengedett levelek annyi szörnyűséggel voltak tele, hogy képtelen voltam könyvek nélkül olvasni azokat. Szegény, üllő és kalapács közé került protestánsok már nem tudják, kihez forduljanak, hol kereshetnének menedéket, emiatt úgy tűnik, hogy a törökökhöz és hitetlenek-

¹⁵ „A császár valószínűleg egy olyan háborút vesz a nyakába Magyarországon, amely tovább tart és nagyobb erőket igényel, mint a Franciaország ellen folyó hadviselés. Ilyen módon önkényuralmat fognak bevezetni egy nemes királyságban, és a protestáns vallást teljesen kiirtják. Ez csak egy általános megérzés részemről, és csak Ön előtt fedem fel, bár van okom feltételezni, hogy próféciáim olyanok, mint Kasszandráé: bár igaznak bizonyulnak, kevés ember hisz bennük.” *Archivum Rákócianum* II/II 18.

¹⁶ *Archivum Rákócianum* II/II 19.

¹⁷ William Paget (1637–1713) – a közép-európai és balkáni térség majdani kulcsfigurája, 1689 szeptembere és 1693 februárja között bécsi angol követ, azt követően tíz éven keresztül konstantinápolyi angol követ, a karlócai osztrák–török béke tetőaláhozója. 1689-es Teleki Mihálynak küldött levelében Adam Franck „intimus meus Amicus Frater”-nek nevezi Pagetet, és Telekinek szóló jelentései kézbesítésére is igénybe veszi. Országos Levéltár, Missilis osztály, P szekció, A Teleki-család iratai 253 és 1091.

hez szándékoznak menekülni, és azoknál oltalmat találni, ha Anglia és Belgium a legcsekélyebb védelmet sem tudja számukra nyújtani, és őket a pusztulástól megmenteni. Legyen szabad a nekem küldött levélből egy rövid részt Önnel megosztanom, [106v] és annak előzményeiről tájékoztatnom. Így szól: „Egyedül Istenben bízva minden reményünket a könyörületes Anna Királynő Öfelsége és a Hollandiai Rendek urainak testvéri pártfogásába vetjük, ami ha balul végződik számunkra, menedéket már csak a hitetleneknél kereshetünk, és már csak hozzájuk menekülhetünk, nehogy a szerencsénkkel együtt az életünk is odavesszen. Isten legyen hozzánk kegyes, és szabadítson meg a haláltól. Az örökkévaló Istenért imádkozzatok és virrasszatok érettünk... stb.” Ki legyen a levél szerzője, nem tudom, mivel senki nem írta alá, a kézírás pedig számomra teljesen ismeretlen. Ha igaz, hogy Paget urat Bécsbe küldik, alig kétlem, hogy Magyarország ügyei végre rendeződnek, mivel egy bizonyos nemes azt írta nekem Bécsből, hogy a császári udvar egyre inkább belátja, hogy Magyarországról és Erdélyből előre nem látható, váratlan veszélyek fenyegetik, és Angliát és Hollandiát sem akarják megsérteni.

Márciusban Bruyninx levelet kapott a Staten Generaaltól (és az abban foglalt utasításnak megfelelően 16-án császári kihallgatáson vett részt), hogy az udvart a rajnai és az olasz fronton való erőteljesebb részvételre és a magyarokkal való kibékülésre sürgesse, nyíltan kifejezve, hogy a selmeci kudarcért a császári miniszterek a felelősek. A Marlborough által is támogatott rendkívüli követség fogadását azonban az audencia során a császár elutasította.¹⁸ A bécsi udvarra való nyomásgyakorlás érdekében Heinsius még a porosz királyt is jónak látta volna bevonni a minél tekintélyesebb közvetítő szolgálatba, ezt azonban az angolok nem támogatták.¹⁹ A helyzet tehát mind feszültebb lett a holland és az osztrák szövetséges között, és Franck ezúttal is fellépett Harley-nál a magyarok békevágyának kifejezése, és a bécsi ellenpárt áskálódásainak semlegesítése céljából (Amszterdam, 1705. március 10-e).

¹⁸ *Archivum Rákócianum* II/II 39, 45–46, 54.

¹⁹ *Archivum Rákócianum* II/II 133. Jablonski levele Ráday Pálhoz 1705. június 27-én. *Ráday Pál iratai I*, szerk.: Benda K., Esze T., Maksay F., Pap L. 1955. 301–302.

[107v] Nem egészen tudom ezért, mit mondhatnék Önnek a magyarokról és az erdélyiekről a helyzet tükrében, mivel az utóbbi napokban semmilyen levelet nem kaptam, és azoknak a leveleknek, amelyeket némely barátom kapott Bécsből, hitelt adni nem merek. Merem ugyanakkor határozottan állítani, hogy a magyarok a Királynő Őfelségétől és Staten Generaal uraitól érkezendő követeket a legnagyobb reménységgel várják; és hogy egy bizonyos, a császári nagyudvarhoz tartozó férfiúnak az egyik barátomhoz küldött levele azt állítja, hogy a papok mindent megtesznek, hogy a császárt a saját oldalukon tartsák, másrészt áskálódnak a magyarokkal kötendő békét célzó tervek ellen, rettegven, nehogy az életbe lépő béke megfossza őket attól, amit az utóbbi időkben harácsolnak, és amit szőszegő módon maguknak kicsaltak, jelenleg felbecsülhetetlen értékű rablott kincset birtokolván.

A hollandok tehát márciusban diplomáciai offenzívába fogtak. Stepney március 28-án azt írja Tucker miniszterhelyettesnek, hogy „a hollandok legújabb leveleikben nyíltan megüzenték a császárnak, hogy a miniszterei hibásak abban, hogy nem mutattak nagyobb hajlandóságot a békekötés iránt, amikor Selmeceen voltunk.”²⁰ A hollandok álláspontjáról és Bruyninx jelentéseiről Nicolaas Witsen keresztül Adam Franck is értesült (1705. március 31.)²¹:

[111v] Sokan szeretnék megtudni tőlem, ki fogja betölteni a követi tisztet a császári udvarban, remélvén, hogy egy körültekintés és erő dolgában szilárd férfiút, aki képes a jezsuiták ügyködéseinek elejét venni, és a császárt a méltányos és józan javaslatok elfogadására bírni. Míg ezelőtt a magyaroknak tulajdonították, hogy a tárgyalások köztük és a császár között nem akart előrehaladni, mostanában a császárnak róják fel, hogy minden tárgyalás dugába dől. Erről tudósítottak engem nemrég Bécsből és Magyarországról, és ezt tanúsítják a holland követnek Witsen úrhoz írt levelei is, amelyeket Witsen

²⁰ *Archivum Rákócianum* II/II 54.

²¹ Nicolaas Witsen (1641–1717) többször megválasztott amszterdami polgármester és a Kelet-indiai Társaság egyik igazgatója, a holland állam egyik legtekintélyesebb korabeli politikusa, Adam Franck legközvetlenebb hollandiai „különleges barátja”, aki III. Vilmos partraszállása után Angliában is befolyásra tett szert, ott is egyengetve Franck útját, illetve aki magyar kapcsolatok ápolására bízta Franckot. Ld. a Telekinek küldött 1689-es levelet. Országos Levéltár, Missilis osztály, P szekció, A Teleki-család iratai 253 és 1091.

úr közölt velem. Már pedig ha a császár a jezsuiták tanácsait akarja követni, minden hiábavaló lesz, és a magyarok ügyét az isteni kegyelemre és gondviselésre kell bízni. Ha szabad valamit jósolnom, a magyar nép szabadítása keletről, az úgynevezett hitetlenektől fog érkezni. Ha a nekem ígért és az Erdélyből nekem küldött levelek nem vesznek el, legyen majd szabad bizonyos részleteket Önnel közlöm.

Március végére eldőlt, hogy az angolokat mégsem Paget fogja képviselni a béketárgyalásokon. Harley március 27-én azt írta Stepney-nek, hogy „Lord Paget lassúsága bizonytalanságban hagyott bennünket, és sem az elmenetelt, sem a visszajövetelt tekintve nem lesz képes olyan gyorsan teljesíteni a küldetést, mint ahogy itt elvárnánk”, és közölte vele, hogy egyelőre nem neveztek ki a helyére senkit.²² Az új jelölt neve azonban még áprilisban felmerült: egy igen fiatal báró, George Montague (kb. 1685–1739), aki III. Vilmos neves whig pénzügyminiszterének (Stepney nagy barátjának), Charles Halifaxnek az unokaöccse.²³ 1705. április 5-én Adam Franck arról tájékoztatta a Staten Generaal deventeri képviselőjét, Gijsbert Cupert (1644–1716) – aki maga is régóta érdeklődhetett már a magyar ügyek iránt –, hogy a béketárgyalások ügye Angliában is kezd kimozdulni a holtpontról.²⁴

²² *Archivum Rákócianum* II/II 53. Stepney Halifaxnek írt levele szerint (1705. május 30.) Paget bécsi ismerőseitől, Schlick és Tiell miniszterektől értesült, hogy nincs remény a tárgyalások sikerére, ezért nem fogadta el a felkérést. (AR II/II 105.). Snyder azonban más magyarázatot ad: szerinte Paget a megbízás elfogadásáért egy grófságot kért, amit a brit kormány nem volt hajlandó teljesíteni. (*The Marlborough-Godolphin*, 421. 7. jegyzet). Pagetet azonban Rákóczi is ellenségnek tartotta Karlóca miatt, és tudomására hozta Stepney-nek, hogy személyét nem fogadja el mediátorként. *Archivum Rákócianum* II/II 69.

²³ *The Marlborough-Godolphin Correspondence*, 421. 5. jegyzet.

²⁴ Gijsbert Cuperrel Adam Franck az angol kormány biztatására vette fel a kapcsolatot 1705-ben azzal a céllal, hogy az angol kabinet döntései számára megszerezze a befolyásos holland politikus bizalmát. Cupert 1706-ban holland hadműveleti biztosnak (deputy-in-the-field, gecommitteerde-te-velde) választották, s így vétőjoga volt a közös főparancsnok, Marlborough fontosabb katonai döntéseit illetően. Franck kapcsolatépítő tevékenysége a bizalomerősítést, a súrlódások megelőzését szolgálta. A holland nyelvű levelezésben Franck többször szóba hozta a magyar ügyeket is. Az 1705 februárja és 1706 januárja között született levelek a Hágai Levéltárban (Algemeen Rijsarchief ARA) található 1.10.24/9. jelzet alatt. A holland nyelvű magyar vonatkozású részleteket a továbbiakban csak a magam készítette magyar fordításban közlöm. A magyar ügyek talán nemcsak aktualitásuk miatt érdekelték Cupert. Bethlen Miklós fia, Mihály azt írja útinaplójában 1693. szeptember 14-én, hogy „Hágában alá s fel járunk, és estve megyünk Cuper Uram-

[23] Magyarország ügyét talán csak az Ég tudja megmenteni! ha újra támasztana egy Bocskait, aki – akárcsak a régi időkben, amikor minden elveszettnek tűnt – szétszakítaná a zsarnokság köteleit, és a szabadságot [24] helyreállítaná. Anna királynő – a parlamentje nevében is – lépéseket készül tenni a jezsuita császár észre térítése érdekében, és testvérei – akik de novo nagy népszerűségnek örvendenek – segítségére fog sietni.

Egy hónap múlva, 1705. május 1-jén Franck ismét visszatért a témára a Cupernek írt újabb beszámolójában:

[45] Az elégedetlenek ügye egyre több figyelmet kap, és a probléma – hogyan békíthetők meg a magyarok a Császárral – kiterjedt tárgyalásokat igényel. A magyarok tudniillik, köztük is különösen a protestánsok – siralmas elnyomatásban, megfosztva minden szabadságtól és boldogulási lehetőségtől – úgy döntöttek, hogy szabadságukért és jólétükért feláldozzák nyugalmukat és tulajdonukat, és inkább meghalnak, semminthogy ilyen kemény iga alatt éljenek, és annak súlya alatt nyögjenek. A sub ferula Jesuitarum, a jezsuiták irányítása alatt álló Császárnak pedig nem lesz bátorsága olyan döntéseket felvállalni, amelyeket józan esze és jóérzése diktálna. Az ügyek rendezésére ugyanakkor Öfelsége egy jó és elszánt gentlemant küld Bécsbe, a Rendeke pedig Almelo lordját delegálja oda.²⁵ Meglehet, hogy – a háttérben meghúzódó szereplőként – egy Méltóságod előtt nem ismeretlen személy is odautazik, akiről úgy találtatott, hogy – lévén nem ismeretlen, és némi hitellel bíró a protestáns magyarok között – hasznosan mozdíthatja elő ezt a fontos ügyet. Múlt vasárnap és ma az a megtiszteltetés és kiváltság ért, hogy minderről megbeszélést folytathattam a kitűnő Herceggel [Marlborough], ma pedig az ebben az ügyben kialakított megállapodásunkról jelentésem Angliába. Remélem, hogy Isten kegyesen megáldja a jó szán-

hoz, ugyanazon este a király születésének napját celebrállyák ágyúlövésekkel és óraverésekkel". *Bethlen Mihály útinaplója 1691–1695*, szerk.: Jankovics József, 1981. 85. A kötet szerkesztője szerint Gijsbert Cuperről van szó (194).

²⁵ Adolf Hendrik, Almelo bárója és Rechteren grófja, a holland kormány által a béketárgyalásokra delegált diplomata.

dékú hazafiak munkáját és hűségét, és a megkezdett győzelmet hőn óhajtott sikerükkel koronázza.

A részlet mutatja Franck jólinformáltságát. Láthatólag tudta, hogy a felkelés ideológiai igazolására a felkelők (egyebek mellett) Bocskai fejedelemségéig nyúlnak vissza. Az érve – „a magyarok inkább meghalnak, semmint hogy ilyen kemény iga alatt éljenek” – Rákóczi szájából is elhangzik „last answer”-ként a selmeci tárgyalásokon: „a becsületes halál karddal a kézben jobb, mint a gyalázatos élet szolgaságban”. Ez a toposz a felkelés végleges katonai elszigetelődését jelentő höchstädti csata (1704. aug. 13.) után terjedhetett el a kurucok között.²⁶ Rákóczi is akkor vetette be Selmecen, amikor az angol követ felhívta a figyelmét a kialakult nemzetközi katonai realitásokra.²⁷ A legizgalmasabb új adat a részletben azonban Franck – különösebb nehézség nélkül megfejthető – enigmatikus utalása arra, hogy Marlborough a térség egyik „szakértőjét” is el szeretné küldeni a diplomatákkal. A Franck által emlegetett jelentés Harley-nak éppen azon a napon (május 1-jén) ment el a főparancsnóktól Harley részére:

„Itt azt is óhajtják [a hollandok], hogy Mr. Montague minél hamarabb útnak induljon. Az Ön által jól ismert Mr. Francónak sokféle kapcsolata és jó hírneve a magyarok körében, amiért is úgy gondoltam, hogy jó szolgálatot tehetne Mr. Montague mellett, és miután tárgyaltam vele a dologról, úgy találtam, hogy kész vele tartani, ezért célszerű lenne – ha mindez egyetértéssel találkozik –, hogy Mr. Montague-val egyeztessen erről a kérdésről, és adjon számára ez ügyben eligazítást, ha szükséges.”²⁸

Még az ezt megelőző napon (április 30-án) Marlborough a triumvirátus másik tagjával, Godolphinnal is közölte tervét:

„Úgy vélem, hasznos lenne beszélni Harley miniszter úrral arról, hogy Mr. Montague-val elküldjük Frankót, mivel valószínűnek gondolom, hogy titkos levelezést folytat a magyarokkal. Az utasításokat elfelejtettük eljuttatni a pensionáriushoz. Sajnálom, ez az én hibám volt, ezért arra kérem a miniszter urat, hogy

²⁶ Mint Rákóczi naplójában írja: „Ez az esemény megfosztott még a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, melynek nehézségeit nagyon is előre láttam”. Rákóczi Ferenc, *Emlékiratok*, 1985. 138.

²⁷ *Rákóczi-tükör*, 43., *Archivum Rákóczianum* II/1 534.

²⁸ *The letters and dispatches of John Churchill, first Duke of Marlborough, from 1702–1712*, 5 kötet, szerk.: G. Murray, 1845, II, 27.

a következő postával küldjön nekik egy másolatot. Úgy értem azokat, amelyek Lord Paget számára készültek.”²⁹

Úgy tűnhet tehát, hogy Adam Franck elkötelezett buzgalma a magyar ügyek területén beérett, bár május 12-én még mindig nagyon óvatosan nyilatkozott küldetéséről Cupernek:

[28] Mi véget ér mindez Magyarországon az elégedetlenek és a továbbra is súlyos beteg császár között, az idő megmutatja; a jó Királynő és a Rendek mindent elkövetnek annak érdekében, [29] hogy a császárt észhez térítsék, és hogy elérjék, hogy a saját megmaradásán elgondolkodjon, és azon munkálkodjon. Meglehet, hogy Méltóságod egyik szolgálja ez ügyben szintén az eke szarvára veti kezét, és tehetségét ebben próbára teszi, amelyről, remélem, alkalomadtán bővebben be tudok számolni Önnek.

Ugyanezen a napon Harley röviden válaszolt Marlborough-nak: „Úgy látom, hogy Mr. Franco nagyon szeretne elmenni a hazájába, és úgy tűnik, az alkata nagyon illik annak a népnek a temperamentumához és a társalgási módorához”.³⁰ Formálódik tehát a békedelegáció, és a hetedik levelében (május 26-án) Franck meg is enged magának némi derűlátást.

[41] Ha a császár megbékíthető lenne az elégedetlen magyarokkal, Francaország vereségét biztosra lehetne venni. [...] Bécs már biztosítékot adott arra, hogy nem kíván a pápa szolgálja, a jezsuiták hűbérese lenni, ami reményt nyújt arra, hogy Anglia és a Rendek követeinek közbenjárásával a tárgyalásoknak – adná az Úr! – lesz némi hozadéka.

George Montague az utolsó pillanatban mégsem fogadta el a kinevezést, mert nem akarta a poszt elnyerésével megsérteni nagybátyja barátját, az ebben az ügyben elkötelezett buzgalommal eljáró Stepney-t.³¹ Az új – egyben végleges –

²⁹ Marlborough Godolphinnak, Hága, 1705. április 30. in *The Marlborough-Godolphin Correspondence*, 421. A tárgyalások során fontos szerepet játszó meghatalmazások szövegét a holland és az angol kormány egyeztette. Marlborough valószínű ezt kéri elküldeni a holland grand pensionernek, Anthonie Heinsiusnak.

³⁰ British Library, MSS, Add. 61123, fol. 144–144v.

³¹ *The Marlborough-Godolphin*, 421. 5. jegyzet.

jelölt a kormánykörökben mind befolyásosabb whig-junto vezéralakja, Charles Spencer, Sunderland grófja (1674–1722) lett. Egy sajnós töredékesen és keltezés nélkül fennmaradt levél szerint Adam Franck azonnal, még annak elindulása előtt, levélben jelentkezett Sunderlandnél. A latin nyelvű iratnak csak a legvége maradt fenn, amely arról tanúskodik, hogy bécsi útja előtt Franck a fiánál lakott Amszterdamban:

„[...] Ha a Nagyságos Követ Úrnak úgy tetszenék, hogy írjon nekem, a levelet az alábbi módon kell hozzám irányítani: Aen Mr. Adam Francke senior, ten huysen van Adam Francke junior, Bode op Deventer, in de Oudezijds Armsteeg tot Amsterdam.³² S ha majd Bécsbe kell indulnom, tessék megírni, milyen nevezet és cím alatt szabad számomra a teljes útra úti okmányokat kiállítani, és vajon magammal hozhatok-e egy jó és becsületes férfiút, a szolgálómat, aki rám és ügyeimre gondot visel.³³ Eközben továbbra is a legnagyobb készséggel állok Nagyságod szolgálatára stb.”³⁴

A tárgyalások előkészítése mégsem haladt simán, a bécsi udvar ugyanis komoly akadályokat gördített a tengeri hatalmak garanciavállalása elé, amelyet a magyar elégedetlenek a tárgyalások előfeltételeként kötöttek ki, és amelynek jogosultságát a külföldi kormányok is elismerték. Az angol–holland mediáció első fordulójának, a csak egy fegyverszünet tető alá hozására korlátozott selmeci tárgyalásoknak a kudarca végképp arról győzte meg Rákócziékat, hogy nincs értelme fegyverszünetről egyeztetni anélkül, hogy a megkötendő béke alapjairól is ne tárgyalnának. A béketárgyalások alapfeltételeként már a császári oldalt képviselő kalocsai érsekkel folytatott gyöngyösi tárgyalások idején (1704. augusztus vége) a külföldi hatalmak garanciáját kérték.³⁵ 1705 márciusában Bercsényi megerősítette, hogy ragaszkodnak a garanciához – Bethlen Gábor 1620-as (pápai és lengyel jóállással kötött) békéjére hivatkozva.³⁶ Április végén Rákóczi írt levelet Stepney-nek és Bruyninxnek³⁷ jelezve, hogy a magyar felkelők nem fogadják el a

³² Idősebb Adam Francke úrnak, ifjabb Adam Francke, deventeri futár házába, Oudezijds Armsteeg Amszterdam.

³³ Az illető nem lehet más, mint Franck titkára, Lodevijck van Saan, aki az utazásukról útinaplót is készített, ld. alább.

³⁴ A latin nyelvű irat a British Libraryben található. Jelzet: Francke (Adam) the elder; of Amsterdam Letter to Lord Sunderland, BL Manuscripts, Lat Add. 61502 f. 233.

³⁵ *Archivum Rákóczianum* II/I 544–545.

³⁶ *Archivum Rákóczianum* II/II 49–50.

³⁷ Jacob Jan van Hamel-Bruyninx Bécsbe delegált hivatalos holland követ, Stepney-vel közösen a béketárgyalások folytatására kinevezett diplomata. 1704 márciusában Semptére

mediációt a tárgyalások alapjának tekintett garancia biztosítása nélkül.³⁸ Június 17-én a kalocsai érsek leveléből ismét kiderül, hogy semmilyen előrehaladás nem történhet a megegyezés felé, amíg az udvar nem adja áldását a jótállásra.³⁹ Az udvar álláspontja szerint ugyanakkor a más államok által nyújtott garancia súlyosan sértené a Habsburg uralkodó szuverenitását. Stepney már Marlborough-hoz küldött memorandumában is (1704. október) megértéssel beszélt a magyarok garanciaigényéről, elismerve, hogy a császári miniszterek veszélyes politikája a törvények fölé akarja emelni az uralkodó tekintélyét, ami újra a mostanihoz hasonló szerencsétlenséghez vezetne.⁴⁰ 1705. május 16-án újra kifejezte aggodalmát a főparancsnoknak, hogy a garancia leküzdhetetlen akadályt fog képezni, mivel az udvar aligha fogja elfogadni, a magyarok pedig nem teszik le a fegyvert biztosíték nélkül.⁴¹ Harley-től Stepney többször utasítást kért: milyen messze lehet el a garancia sürgetését illetően (pl. 1705. január 28-án, május 23-án, június 10-én),⁴² június 27-én pedig arra próbálta rávenni a bécsi udvari tanácsot, hogy a garancia kérdésében – az angol királynő és a Staten Generaal késznek lévén azt elvállalni – előrelátó jóváhagyással előzzék meg, hogy a magyarok más (porosz, svéd, lengyel) biztosítékot követeljenek.⁴³ Sunderland június 17-én kelt brit királynői felhatalmazásának mindenestre az egyetlen lényeges, a tárgyalásokon hasznosítható „aduja” az volt, hogy a lord a békefeltételek megtartásáért az angol és holland kormány jótállását ígérheti a magyaroknak, és hogy igyekezzen a császárt és minisztereit a garancia elfogadására bírni.⁴⁴ A külső államok által nyújtott biztosítéktól azonban Stepney erőfeszítései ellenére az udvar mereven elzárkózott, és ez a tárgyalásoknak már a megkezdését is kudarccal fenyegette. Csak Rákóczi július 20-i levele vágja el a gordiuszi csomót; e levélben közölte, hogy a

utazott, hogy elsőként tárgyaljon személyesen Bercsényivel, és tájékozódjon a magyar elégedetlenség álláspontjáról. *Rákóczi tükrök*, 7–22.

³⁸ *Archivum Rákóczianum* II/II 92.

³⁹ *Archivum Rákóczianum* II/II 138.

⁴⁰ *Archivum Rákóczianum* II/I 476.

⁴¹ *Archivum Rákóczianum* II/II 87.

⁴² *Archivum Rákóczianum* II/II 8., 93., 114. Stepney május 30-án pedig arról panaszkodik Halifaxnek, hogy négy hónapja könyörög utasításért a garancia kérdésében – hiába. Mint írja: „Volt szerencsém olyan messzire vinni az ügyeket, amennyire lehetett; csak garanciára lenne szükségünk, semmi másra...” 106.

⁴³ *Archivum Rákóczianum* II/II 150–151.

⁴⁴ *Archivum Rákóczianum* II/II 130.

magyar fél a garanciát a továbbiakban nem előfeltételként, hanem a tárgyalásokon megvitandó kérdésként kezeli.⁴⁵

Júniusban tehát komoly veszélybe került a békemisszió Bécsben, Hágában is megakadni látszott, és a hollandok türelmetlenségét, valamint a magyarok növekvő aggodalmát ezúttal is Franck tolmácsolta Harley felé június 23-án:

[113] Nem zavarnám Önt most elfoglaltságában, ha a jó lelkiismeret hallgatnom engedne, és ha nem lenne kötelességem informálni Önt arról, amit egy jó ügy különféle támogatói és patrónusai javasoltak és előadtak nekem. Körbevéve engem faggattak, hogy mi történik, miért került le napirendről a protestantizmus ügye, a magyar ügyet miért kezelik ilyen lagymatagon. S mivel az új császárhoz [I. József] még nem mentek el az új követek a császár és magyarok közötti konfliktus rendezésére, és mivel az ügy komolysága által megkívánt módon nem tudtam válaszolni nekik, arra szólítottak fel, hogy javasoljam megfontolásra Önöknek, hogy nem kellene-e mind az angol, mind a holland követet az eddigieknél szélesebb körű jogosítványokkal felvértezni, új felhatalmazással és hathatósabb érvekkel ellátni őket, hogy kellő súly társuljon egy ilyen feladathoz, s hogy a kényes és sürgető ügy kielégítőbb módon lezárható legyen. Néhány kezembe akadt Bécsből írt levél szintén ezt kéri és sürgeti, némelyik panasszal élve, hogy el lesz szalasztva az idő és az alkalom a nagy vállalkozás elkezdésére és véghezvitelére, és hogy Magyarország ellen törnek még protestánsok is (a dánok tudniillik) a magyar testvéreket eltiporni és (hogy [113v] saját szavukat használjam) „dragonizálni”.⁴⁶ Ahogy ama barátaim világosan előadták nekem – hogy a protestánsok Magyarországon és Erdélyben egyedül Angliától és Hollandiától várhatják a szabadulásukat –, ugyanezt fejezte ki és erősítette meg egy névtelen levélíró öt Buda környéki egyházközségből részemre küldött levelében, értve ezalatt nem is csak a magyarok szabadságát általában, hanem az egész protestantizmus – ott egészében jól ismert – ügyét, amennyiben Anglia és Hollandia nem képesek az országot felszabadítani és megvédeni. Az általa javasolt és előadott egyéb dolgokról nem szeretnék beszámolni, mivel semmiképp nem akarom öt ínségében vagy hitében bántani vagy

⁴⁵ *Archivum Rákócziánium* II/II 508, 513.

⁴⁶ A bécsi udvar szolgálatában álló dán zsoldosokról ld. pl. AR II/II 177.

kiszolgáltatni, nem ismervén sem Anglia, sem Hollandia jelenlegi bécsi követeit, és különösen nem képességeiket.

Hogy mit értett Franck új felhatalmazáson, levelében nem fejtette ki világosan. Valószínűleg nem a garancia kérdésének a sürgetését, hiszen az amúgy is szerepelt a rendkívüli követek megbízólevelében. Egy hipotézist mindenesetre a levél homályossága ellenére is felállíthatunk. A szövetségesek között a legfontosabb téma természetesen nem a magyar kérdés, hanem a nyugati harcterek helyzete és az eljövendő hadjárat ügyei voltak. Hollandia, Poroszország és Anglia nagyobb katonai jelenlétet várt el Ausztriától a rajnai és az itáliai frontokon. Ennek kapcsán szó volt egy 400 ezer koronás kölcsönről is, amelyet kétharmad részben Anglia, egyharmad részben Hollandia kellett hogy biztosítson a Habsburg Birodalom számára. Stepney 1705. szeptember 28-án azt írta Harley-nak, hogy a bécsi udvar „alig aggódik amiatt, hogy a Királynő Őfelsége, ahelyett hogy nagy ínségükben teljesítené kérésüket [a kölcsönre vonatkozóan], csak szemrehányásokat tesz nekik a magyarországi ügyek helytelen kezelése miatt.”⁴⁷ Elképzelhető tehát, hogy a háborús költségek miatt egyébként is kimerült Hollandiában azt sürgették, hogy a követi megbízásokban szerepeljen a feltétel, hogy a szóban forgó kölcsönt csak akkor folyósítják, amennyiben a bécsi udvar megfelelő kompromisszumkésztséget mutat a magyarországi béketárgyalásokat illetően.

A Németalföldre érkező Sunderlanddel Adam Franck azonnal felvette a kapcsolatot, ahogyról július 13-i levelében Harley-nak beszámolt:

[115] Tekintetes és nemes uram,
minden engedelmességgel és szolgálattal örökké tisztelendő Úr és patrónus!

Amint múlt szombaton értesültem róla, hogy nagyságos Sunderland gróf úr követként Hágába érkezett, másnap azonnal odasiettem, és körülbelül délután négy órakor odaérkezve rögvest felkerestem Stanhope követ urat,⁴⁸ hogy megtudjam tőle, hol tartózkodik nagyságos Sunderland követ úr. Nagyságos Sunderland urat Portland gróf úr – nagyságos Sunderland úr vendéglátója – és más előkelő férfiú társaságában nála találtam. Nagyságos Sunderland úr felettebb szívélyesen, messze érdemeimen felül fogadott, s invitált, hogy tegyem meg vele az utat, megkérve, hogy másnap reggel keres-

⁴⁷ *Archivum Rákócziánium* II/II 216.

⁴⁸ Alexander Stanhope (1638–1707), hágai angol követ 1700–1706.

sem fel őt. Tegnap reggel találkoztán vele az előző napihoz hasonló módon fogadott, tudomásomra hozván, hogy némelyek számára tanácsosnak tűnt, hogy addig itt hagyjon engem, amíg Bécsben személyesen meggyőződik odamenetelem hasznosságáról vagy szükségességéről. Őexcellenciája felszólított, hogy legyek készen a feladat teljesítésére, s hogy a Bécsből részemre küldött leveleket vagy Angliában vagy Belgiumban várjam be, valamint hogy ez idő alatt is egyértelműen tájékoztassam őt arról, amit a császári udvarban megkísérlendő vagy megteendő lépésnek tartok, ezen túl pedig nevezem meg számára azokat az érdemes férfiakat Magyarországon, akikkel szabadon és bizalmasan tárgyalhat és tanácskozhat, amit – amely mértékben tőlem telik – a nagyságos meghatalmazott úrnak megígértem. Ma reggel ismét megjelenvén Őexcellenciájánál, miután a megszokott közvetlenséggel fogadott, megtudtam tőle, hogy szándékai szerint találkozni fog Marlborough herceg öméltóságával a Táborban, és tanácskozik vele arról, hogy vele utazzak-e Bécsbe, követni akarván a Herceg öméltósága tanácsát és elképzelését. Biztosított, hogy időben megírja nekem, milyen döntés született közöttük, és hogy szándékáról a napokban Önnek is írni fog.

Őexcellenciájától ma elbúcsúztán visszatérek Amszterdamba. Megígértem Őexcellenciájának, [115v] hogy jövő hét szombaton felkeresem Őexcellenciáját, és hogy ma írok Önnek. Holnap korán reggel elutazom innen, hogy látogatást tegyek, és tárgyalásokat folytassak Witsen régens úrnál, akinek tegnap írtam, és más nemes férfiaknál.

Mivel az Önök tetszése ellen tennem nem szabad, az Önök óhaját követnem ellenben kötelességem, legyen szabad kérnem, hogy értesítsen arról, hogy maradjak-e itt, vagy visszatérjek Angliába, és jónak látná-e, ha a nagyságos Sunderland levelét és döntését itt várnam be. Bármelyiket kész vagyok késlekedés nélkül megtenni – az Önök óhaja és rendelkezése szerint.

Biztos vagyok benne, hogy Buys úr és Bassecourt úr két napon belül ideérkeznek, és ha Witsen úr nem jön velük, mindent megteszek azért, hogy ő is csatlakozzék, hogy nagyságos Sunderland úrral kezet foghasson.

Addig is legyen szabad jeleznem és kifejeznem, hogy a nagyságos követ urat minden hazafi szívesen látott vendégként fogadja, és mindenki szerfelett örül, hogy a Királynő Őfelsége egy ilyen érde-

mes és kedvelt férfiút kíván a császári udvarba küldeni, akinek körültekintése és becsületessége előrevetíti a munka sikerét és eredményét. Különbéféle kiváló férfiak, akikkel három nappal ezelőtt e helyt bizalmasan beszélgethettem, köztük Vrijbergen úr (aki hamarosan visszatér Önökhöz), kértek, hogy ajánljam az Ön figyelmébe alázatos és becsületes szolgálatukat, elkötelezett tiszteletüket.

Soraimat zárva alázatosan kérem, ajánlja alázatos szolgálatomat legnagyobb tisztelettel a nagyságos kincstartó úr [Godolphin] figyelmébe, amíg Önt nemes társával és családjával együtt az isteni gondviselés, az Ön alázatos szolgáját az Ön jól ismert pártfogásába és jóindulatába ajánlom, maradok örökké és állhatatosan elkötelezett tisztelettel hűségesen

Tekintetes és nemes Uram! az Ön legalázatosabb és legengedelme-
sebb szolgája:

Adam Francke senior

Nyájas tónusa ellenére a levél inkább arra enged következtetni, hogy Sunderlandnek – korábbi érdemei elismerése mellett – Franckot nem különösebben állt szándékában béketárgyalásokra invitálni. Igyekezett megszerezni tőle a rendelkezésére álló információkat, de Marlborough-ra hivatkozva megpróbált kibújni az elvárt felkérés alól, s csak üres ígéretnek tűnik, hogy amennyiben mégis szükség lesz rá, Bécsből küld majd értesítést.

Harley 1705. július 10-én azt írta Francknak: reméli, hogy találkozott már Lord Sunderlanddel, és belátta, hogyan szolgálhatná legjobban a közös ügyet. Amennyiben Franck úgy dönt, hogy Magyarországra megy, az utazáshoz szükséges pénzt illetően küldjön neki értesítést.⁴⁹ Franck Harley-nak címzett válaszlevelében (Rotterdam, július 21.) közölte, hogy a döntés nem rajta, hanem Marlborough-n múlik, de az is kiderült belőle, hogy mellőzésének az angolok részéről tapasztalható nyíltsága cselekvésre készítette a békepartii holland régenseket:

[117] Tekintetes és nemes uram,
minden engedelmességgel és szolgálattal örökké tisztelendő Úr és
patrónus!

⁴⁹ Nottinghami Egyetemi Könyvtár, Manuscripts and Special Collections, *Catalogue of the letters and papers of Robert Harley, 1st Earl of Oxford, Section 2. 1703-1709*, Hy 585 29.6.

Legutóbbi, június 29/július 10-én kelt levelére másként válaszolhatok, mint az előzőekre tettem. De mivel még mindig nem tudom bizonyosan, hogy Sunderland úrral (akinél három nappal ezelőtt voltam, és akit holnap reggel ismét fel kell keresnem) Bécsbe kell-e utaznom – ami Marlborough herceg öméltósága döntésétől függ –, feleslegesnek ítélem, hogy az útiköltségekről írjak. Witsen úr, valamint Buys és Bassecourt urak – akik meghagyták, hogy alázatos szolgálatakat Önnek ajánljam – úgy ítélik meg, hogy Magyarországra történő utazásom hasznos és szükséges, míg mások, akik Sunderland úrral beszéltek utamról, ezt vitatják. Három napja megosztottam nagyságos Sunderland úrral néhány dolgot a magyar ügyekkel kapcsolatosan, és azt is, hogy véleményem szerint mi módon kell azokat kezelni, hogy közölje mindezt a Herceg öméltóságával, ami nagyságos Sunderland úrnak nagyon tetszett. Én holnap vagy az azt követő nap vissza tervezek menni Amszterdamba, hogy ott várjak nagyságos Sunderland úr levelére, és az utazásra – ha felkérnek rá – felkészüljek valamiképp. Hogy mennyi pénzt igényeljek a hosszú és fáradságos útra, nem tudom, azt mégis merem állítani, hogy hűségesen fogok sáfárkodni minden rám bízott pénzzel, nem fogom azt hiábavaló módon költeni, és úgy teljesítem a megbízatást, hogy kizárólag a szükséges ügyekre kelljen költenem. S mivel hitellevelet kell kiállítsanak a részemre, jelezni fogom Önnek, mennyi pénzt kell cambiuson keresztül küldeni, ahogy számos barátom – kiváló férfiak – saját szolgálatuk során voltak szívesek nekem megmutatni.

Nagyságos Sunderland úr a haza számos atyja előtt érdememen felül emlékezett meg rólam, szerfelett dicsérte a közös ügy érdekében hűségesen végzett munkámat, s ami egyszersmind felülmúlt mindent, nagyságos Sunderland úr biztosított, hogy nem fog mellőzni engem, ami tisztességes dolog volt ettől a becsületes embertől, a közös ügy hű szolgájától: amit Isten jóságának és kegyelmének tulajdonítok, köszönet neki, hogy engem, gyarló emberi eszközt, ilyen jóra akar szánni, és egyedül Benne bízva kész vagyok Öt és Önöket szolgálni.

Örömmel írok Önnek, nem kételkedvén abban, hogy ezzel a levéllel együtt mindenféle jó hírt is fog kapni, amelyek megtörik a csendet, mivel biztos vagyok benne, hogy azok majd a Herceg öméltósága

[Marlborough] és Ouwerkerk [Overkirk] marsall legújabb tetteiről fogják Önt tudósítani, amelyek a korábbi szcénát egy sokkal örömtelibb szcénává változtatják. Kérem, ajánlja lekötelezett tiszteletmet és alázatos szolgálatomat a kincstárnok úrnak [Godolphin].

Ugyanakkor a haza hűségese atyját, az én legfőbb patrónusomat társával és nemes családjával együtt az isteni gondviselés, amíg az Ön legalázatosabb szolgáját az Ön régi pártfogásába és jóindulatába ajánlom, maradok őszinte szívvel és állhatatos hűséggel

Tekintetes és nemes Uram! az Ön legalázatosabb és legengedelme-
sebb szolgája:

Adam Francke senior

Nicolaas Witsenről és Willem Buysről már szó esett szó. Jacob de la Bassecour ügyvéd (1664–1748) 1704-től az amszterdami kormányzat második pensionáriusa volt Buys mellett, aki a várost képviselte a rendi gyűléseken Hágában. Joggal gyanakodhatunk tehát rá, hogy azonosult Buys franciabarát és békepárti nézetével. Az amszterdami triumvirátus nyomására – az ellenkező tanácsok (minden bizonnyal elsősorban is Marlborough álláspontja) ellenére – Franck végül hosszasan hezitálás után mégis „útlevelet” kapott a bécsi tárgyalásokra. Az angol kormány kelletlen hozzáállását azonban az is bizonyítja, hogy Franck utazása elé a lehetőségek határáig akadályt gördítettek. Sunderland már augusztus 26-án Bécsbe érkezett, a megbízólevél kérésére miatt Amszterdamban veszteglő Franck azonban még augusztus 28-án sem lehetett teljesen biztos abban, hogy valóban engedélyt kap az utazásra (Robert Harley-nak Amszterdam, 1705. augusztus 28.).

[119v] A barátom Bécsből érkezett leveléből értesésemre jutott, hogy nagyságos Almelo úr, a Staten Generaal által a császárhoz delegált követ Bécsbe érkezett, nagyságos Sunderland urat pedig – reménykedve és fájdalommal eltelve – sok ezren várják, és nem csekély remény él az emberekben, hogy ama tette kész előkelőségek révén a császár és az elégedetlen magyarok közötti ügy szerencsésen elrendeződik, és a béke helyreáll. Habár a császár seregei a magyarok ellen győzelmet arattak, és kb. hatszázat közülük lekaszaboltak, őket is hasonló veszteség érte. [120] Biztos vagyok benne, hogy a követ urak leveléből megtudja, hogy mire jutott a kormányzóság kérdésében Hollandia, Utrecht és Zeeland az – ahogy hívják – Stadthau-

derrel [helytartó] szemben,⁵⁰ ahogy arról is értesül, hogy mit tartalmaz egy nemrég Franciaországból küldött levél a németek itáliai vereségéről. Hogy a bécsi utam még mindig halasztódik, annak az az oka, hogy nem kaptam meg az Ön levelét, amelyet minden egyes nap és pillanatban aggódva várok, mivel anélkül nem tudok útnak indulni. Minden más szükséges dolog, valamint a Királynő Őfelsége, a Császár Őfelsége és a Staten Generaal (úgynevezett) úti okmányai nálam vannak. Miután a társaim közül egyet elbocsátottam, a másikkal kész vagyok nekivágni az útnak, és minél gyorsabban megtenni azt, hogy a Királynő Őfelsége nagyságos teljhatalmú követéhez időben megérkezhessem. Ha holnap sem kapok választ Öntől, nem tudom, mit kellene tennem vagy gondolnom. Remélem ugyanakkor, hogy végre szerencsésen megérkezik a levél, és égi segítséggel lehetőségem lesz leghőbb vágyam szerint Istent és a közös ügyet szolgálni.⁵¹

Elutazása előtt még egy utolsó levelet ír Gijsbert Cupernek. Jellemző, hogy az utalásait a tárgyalások „titokzatos” részvevőjét illetően csak most merte nyíltan felfedni. Mégis, talán soha nem értelmezte még ennyire derűlátóan, mint ebben a levelében, hogy immár minden akadály elhárult az elől, hogy a fényes

⁵⁰ Johan Willem Friso, III. Vilmos kijelölt utódja, aki azonban nem lett helytartó a régensek ellenállása miatt. 1702 és 1747 között a helytartóság ismét (akárcsak 1651–1672-ben) betöltetlenül maradt. J. Israel, *The Dutch Republic*, 959–968.

⁵¹ Franck utazása körüli bizonytalanságokat egy másik forrás is megerősíti. John Drummond (1676–1742), Amszterdamban élő skót kereskedő és bankár, Harley egy másik hírszerzője és politikai ágense (aki az utrechti béketárgyalások előkészítésében is szerepet játszott; ld. R. Hatton and M. S. Anderson (szerk.), *Studies in diplomatic history*, London, 1970, 69–96.) ezt írja 1705. augusztus 18-án Harley-nak: „A 30 £-ot leírtam volna, ahogy arról rendelkezni szíveskedett, de Franco úr egy levelet mutatott nekem Öntől, amely engedélyezi neki és felkéri őt arra, hogy Bécsbe menjen, amelyhez neki már Sunderland uramtól is van engedélye, jöllehet némi határozatlanságot követően [though after some hesitation], amíg (ahogy Uram rendelte) nem tárgyalt a Herceg urammal [Marlborough] a hadseregnél róla. Levelében Ön tudni óhajtani szíveskedett Franco úrtól, mennyi pénzt szeretne, és mivel ő most majd szeretné megkapni a pénzt, amennyiben részemre meghagyni szíveskedik, hogy fizessem ki neki, én lehet az egészet egy váltóban írom le az Ön 30 £-jával. Franco úr, úgy vélem, nem tőlem várja a pénzt, mivel ő semmit nem tud arról, hogy az Ön szíves engedélyének köszönhetően szabadságomban áll írnom Önnek. Mégis feltételezem, hogy ez általam mind neki, mind bárki másnak elfogadható lesz, mivel ő gyakran meglátogat, és elmondja a híreit”. British Library, Ms. Add 70193, ff. 31–31v (J. D. to Robert Harley).

követség az ő közreműködésével hathatósan lépjen fel a császári udvarban a magyar protestánsok és a birodalom békéje érdekében (Amszterdam, 1705. augusztus 31.).

[59] Méltóságod nem tippelt rosszul, hogy én lennék az a személy, aki a nemes lorddal, Sunderland grófjával Magyarországra menne, hogy a közreműködjek a császár és az elégedetlenek közötti béke megteremtésében, ha ez egyáltalán lehetséges. Immár kész vagyok, Isten segédelmével, elfogadni a felkérést erre a nehézségekkel teli és nem kevésbé veszélytelen utazásra – a mindenható Istenben bízva és atyai támogatásától függve –, pusztán az angol udvarból érkezendő levélre várok, amelyhez tartanom kell magam. Az e hó tizenkilencedikei levelek szerint a Rendek rendkívüli bécsi követe, Lord Almelo megérkezett, Sunderland grófját pedig állítólag mindennap ezrek fogadták nagy várákozással, nem kételkedvén abban, hogy mindkét rendkívüli követ tárgyalásai a császárral sikeresen végződnek majd. [...] Barátom Bécsből jött levele szerint az elégedetlenek veresége nem volt oly jelentős, ahogy azt az újságok terjesztik, hatszáz emberre és némi felszerelésre tehető, a császáriak pontosan ugyanannyi embert veszítettek. Az új római császár inkább hajlik arra, hogy az elégedetleneket leverje, semminthogy barátságot kössön velük. Ha ez a [60] gőgös Fejedelem meghallja majd a döntést a két nemes követtől, és elgondolkodik majd azon, hogy Őfelségének és a Rendeknek erős érdekei fűződnek a békekötéshez, minden biztonnyal a mértékletességet választja,⁵² és megpróbálja elősegíteni a saját és népe megmaradását. A jó királynő eltökélt szándéka, hogy nem hagyja magyar testvéreit elsüllyedni és elveszni.

A modern szakirodalomban egyetlen bizonytalan (a magyar szakirodalomban nem reflektált) utalás található arra, hogy az 1705-ös nagyszombati béketárgyalásokon az eddig ismert előkelő küldöttségen túl egy további személy is részt vehetett a tengeri hatalmak képviselőjében. Az utalás Klaas-Willem de Jong egy rövid forrásbemutató cikkében (*Op reis naar Hongarije in 18e eeuw*) található.⁵³

⁵² Szó szerint: „vizet vegyít a borához” (holland közmondás).

⁵³ In: *Nederlanders en Hongaren, Ontmoetingen tussen twee volken*, 1987. 92–99. A Lodewijck van Saan naplóját ismertető cikkében De Jonge csak óvatos feltételezésekbe bocsátkozik: „A beszámoló szavaiból nem világos, mi volt az utazás célja. Valószínű a Habsburgok és az 1704-ben ellenük fellázadt magyarok közötti béketárgyalásokkal állt

A cikk egy bécsi utazásról szóló, holland nyelven lejegyzett (az Országos Széchényi Könyvtárban található) kéziratos naplót ismertet, amelynek szerzője egy bizonyos Lodewijck van Saan volt, aki titkárként járt hivatalos úton 1705-ben Bécsben és Magyarországon.⁵⁴ Mint naplója elején közli: „1705. augusztus 30-án én, Lodewijck van Saan, Adam Francke úr szolgálatába léptem, hogy az ő irányításával és mint titkára utazást tegyek Bécsbe” [2]. Az úti beszámoló szerzőjéről meg kell jegyezni, hogy a *Reijse na Weenen* [Utazás Bécsbe] címmel elkészített útleíráson kívül ismert egy másik naplója is, amelyet 1695 és 1699 között írt, és amelynek a *Verscheyde concepten en invallen, aengaende myne verbeeteringe te soecken* [Saját (erkölcsi) jobbulásomra vezérlő különféle elmékedések és gondolatok] címet adta. Utóbbit Donald Haks ismertette 1998-ban anélkül, hogy a Budapesten őrzött naplóról vagy De Jong cikkéről tudott volna.⁵⁵ Várható, hogy idővel további (ráadásul magyar szempontból nem érdektelen) naplók is előkerülhetnek, hiszen a *Reijse na Weenen* 86v oldalán Van Saan közli: „Magyarországról és Erdélyről több mindent lehet olvasni az én másik művemben: a Quarto Manuscript van Lit. H. N° 7’-ben”. Haks cikke szerint Van Saan 1655. április 20-án született, 1678-ban iratkozott be a leideni egyetemre, és az album studiosorum szerint a pfalzi Mannheimből származott. A *Reijse na Weenen* alapján ezt azzal tudjuk kiegészíteni, hogy Mannheim semmiképp sem volt a szülőhelye. Mint a 8v oldal margóján megjegyzi. „A fenti utat – jóllehet szárazföldön – már egszzer meg kellett tennem, amikor még csak 6 éves voltam, amikor a szüleim útra keltek Magyarországról (Nagyszombatról), hogy a pfalzi Mannheimbe menjenek”. A 91v oldalon így kezd egy gyermekkori anekdotába: „Tot Sabatis in

kapcsolatban. A holland és angol követek közvetítő szerepet vállaltak ebben az ügyben, és Van Saan és Francke velük utaztak Bécsből Nagyszombatra. Később kiderül, hogy hasztalan volt az utazásuk, amiért a császári oldal késlekedését tették felelőssé. Valószínű, hogy Francke legalább olyan jól ismerte a magyar, mint a holland nyelvet. Ezen kézségei okán kérték volna a segítségét?” 96. old.

⁵⁴ OSzK Oct. Holl. 1. A napló három, egymással össze nem függő részből áll: az első, valószínűleg az utazás alatt készített részben precízen, dátumjelölésekkel rögzíti az eseményeket (1–21v), a második részben (*particularijten*) színesebben beszéli el Van Saan, mit látott és hallott az utazás alatt (21v–64). A harmadik részben (*Observatien van Hongarijen en van Sevenberghen*) anekdotákkal, tájleírásokkal, ismert emberek bemutatásával foglalkozik (65–99). A második és a harmadik részt valószínű visszaérkezése után, 1706 első hónapjaiban írhatta, és a művéhez még 1720-as években is tett néhány kiegészítést.

⁵⁵ Donald Haks, *Een wereldbeeld uit de „middelmanetigen stant”*. *De aantekeningen van Lodewijck van der Saan, 1695-1699* [Egy „középosztálybeli” világnézet – Lodewijck van der Saan naplója 1695–1699] in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 24 (1998), 113–137. old.

mijn vaederland en geboortestad” („Sabatisban, hazámban és szülőhelyemen”). A 66. oldalon így mutatja be szülőfaluját: „Sabatisch négy mérföldre vagy nyolcórányi útra van Nagyszombattól, ami az utolsó hely, ahol hutterita testvérek élnek (akik mennoniták a maguk módján). Grosschitzen, ahol még hutteriták élnek, négy mérföldre van Pozsonytól Mahren felé.”⁵⁶ Haks cikke alapján megállapítható, hogy Van Saan Hollandiában szakított családjában anabaptista hagyományával. Leidenben, a kálvinista felsőoktatás egyik fellegvárában tanult, és ott is élt az 1690-es évekig. Haks Van Saan személyén keresztül jellemzi a kálvinista középosztály gondolkodásmódját: puritán értékrend, racionális alapokon nyugvó gondolkodás, ugyanakkor semmiféle együttérző, annál több kritikus és elutasító megnyilvánulás más felekezetek iránt. Naplója alapján Haks a Naderre Reformatie, a holland református egyházon belüli puritán-pietista mozgalom hívei közé sorolta Van Saant. 1686-ban a leideni városi tanács egy újság (*Ordinaris Leydsche Courant*) szerkesztését bízta rá, és mintha a *Reijse na Weenent* is egy újságszerkesztő fejével gondolkodva írta volna: egy-egy témát csak egy rövid bekezdés erejéig villant fel, rengeteg benne az anekdota, keresi a szokatlant, a feltűnőt, a látványost, a pikáns, a megdöbbentő részleteket, miközben alig árul el valamit arról, mi is volt tulajdonképp az utazás célja.⁵⁷ 1695-től tűnt fel a diplomácia berkeiben: a londoni holland követ, Johan Pieter van den Brande választotta magántitkárává, 1703-tól 1705-ig pedig a lüneburgi angol követnél, James Cressetnél végzett hasonló feladatokat. Rátermettségén túl (felettesei kisebb diplomáciai küldetéseket is rábíztak) valószínűleg származása is belejátszott abba, hogy Adam Franck mellett részt vett az 1705-ös magyarországi misszióban.

Lodewijck van Saan elképzelése a magyar felkelésről és a magyarokról minden bizonnyal megegyezett Adam Franckéval, aki az előbbi véleményét formálhatta, és akitől a napló szerzője az információit (többnyire) nyerhette. A puritán erkölcsű Van Saan elsődleges sztereotípiái kifejezetten kedvezőtlenek voltak a

⁵⁶ A felvidéki Szepesszombatra (Sabatisch, Sobotište) Nyári Ferenc hívására 1546-ban jöttek a morva hutterita testvérek. Hogy az állandó háborúk ellenére virágzó közösség jött itt létre, arra bizonyíték, hogy 1621-ben innen hívta be Erdélybe a kiváló iparosokként ismert anabaptista közösség egy részét Bethlen Gábor, valamint hogy az idelátogató humanista teológus-orvos, Daniel Zwicker hosszú időn keresztül egy ideális társadalom csíráját vélte felfedezni ebben a kommunista közösségben (Zwicker 1644 és 1654 között többször járt a faluban). Nem sokkal Zwicker távozása után azonban súlyos gondok jelentkeztek. A falu teljesen elszegényedett, és Van Saan szülei is (naplója szerint tehát 1661-ben) ezekben az években költöztek nyugatra.

⁵⁷ Ismeretes, hogy az útleírás mint műfaj Defoe Robinson Crusoe-jának idején érte el európai népszerűségének csúcát, Wittman Tibor szerint különösen „a holland útleírásokat nagyon keresték” (Wittmann Tibor, *Németalföld aranykora*, 1980. 273).

magyarokról. Naplója harmadik részét rögtön úgy kezdte, hogy „a magyarok lusták és hanyagok, a legtöbb munkát Magyarországon a külföldiek végzik” [65]. Erre többször is kitért: „a bennszülött magyarok jobban hajlanak a háborúra, mint a művészetekre és iparra, kényszerből fanyalodnak a földművelésre, a kézműves és szabad ég alatti munkát általában külföldiek végzik” [40]. Hogy megállapítása racionálisnak tűnjék, több helyt is szívesen nyúlt a földrajzi „predestináció” álokszerű gondolatához: „Magyarország földje kiváló és termékeny. Akárcsak Itália esetében, itt is igaz, hogy minél gazdagabb egy ország, annál hanyagabbak és lustábbak a lakói. Külföldiek áramlanak be, letelepednek, és megöröklik a földet” [67]. Magyarország „vitathatatlanul Európa legjobb országa”, és Van Saan szerint ez nemcsak elkényelmesíti, hanem tobzódóvá is teszi a magyarokat: „a földjük gazdagsága duhajjává teszi őket. Eperjesen, Kassán és Debrecenben láthatni, hogy amikor egy fogadóban megisznak egy kancsó bort, felállnak és távozás előtt duhaj szertelenségükben – anélkül hogy megfizetnék – összetörrik a kancsót, ami itt már majdhogynem szokássá vált” [41]. A háborús kegyetlenségeket sem csak az osztrák tisztak nyakába varrta: „... Ezek a [a török korban Magyarországra jött] emberek görög vallásúak, és rácnak hívják őket. 1705-ben ezekből több mint tízezret, úgy férfiakat, mint asszonyokat és gyermekeket, megölték a magyar elégedetlenek” [37]. Az erkölcsi szempontból kritikus összképet előljárója, Adam Franck is osztotta. Ezt egy Van Saan által idézett, hitelesnek tűnő párbeszédredezettel igazolhatjuk: „Erdély 1500 és 1650 között virágzott, ami után balszerencsés események pusztították. Hallottam, amint Szentkereszti úr, az erdélyi titkár 1705-ben Bécsben,⁵⁸ azt mondta Francke úrnak: Uram, a mi hazánk oly sokat pusztult és változott az elmúlt ötven év alatt, hogy ha most majd a földjére lép, észre fogja venni, hogy nem nevezhetni ugyanannak az országnak. Ezután Francke úr azt válaszolta, hogy Erdély lakói akárhogy is megérdemelték egy kis fenyítést, mivel a háború előtt költekezők és züllöttek voltak, és nagy túlzásokba estek, ami a ruházzkodást, evést és ivást illeti.” [70v]. Van Saan negatív sztereotip kijelentései tehát az életmód, a mindennapok körül csoportosultak: a szerencsétlenséget és a (magyarázatként szolgáló) isteni büntetést nem a törvényes uralkodó elleni lázadással, hanem a helytelen, rendezetlen életvitellel hozták kapcsolatba.⁵⁹

⁵⁸ Szentkereszti András (?–1736), ebben az időben a bécsi alkancellár református titkára.

⁵⁹ Van Saan a bajok okai között említi még az erdélyi fejedelmek, Rákóczi György és Kemény János túlzott ambícióit és – utólag beszúrva – Báthory Gábor erkölcstelen életvitelét (81–82).

A naplóíró nagy gondot fordított az ország vallási állapotának bemutatására. A Haks jellemzése alapján megrögzött kálvinistának mondható Van Saan világosan látta, hogy Magyarországot nem csak reformátusok lakják és irányítják. Részletesen leírta, hogy az ország főnemesei közül ki a katolikus, ki a református. Tisztában volt vele, hogy Rákóczi és több tábornoka is katolikus, azt is tudta, hogy Zrínyi is katolikus volt [83–83v]. Tudta, hogy Erdélyben négy bevett vallás van, és Franck elterelő megjegyzése ellenére világosan megmutatkozott előtte, hogy az unitáriusok a holland államegyház által eretneknek tekintett és törvényekkel is üldözött szociniánusok szellemi rokonai:

[84v] Itt fönt sokféle vallás létezik anélkül, hogy a különféle vallási csoportoknak egy közös érdeke lenne. Van négy fő vallás: a református, a lutheránus, a katolikus és az unitárius. 1705-ben mind-egyiknek volt egy secretariusa (titkára) Bécsben, hogy érdekeiket képviselje. A reformátusok titkára Szentkereszti volt, az unitáriusoké Michael Simons. Ezen fönt említett vallásokat 1660-ban egy konvenció foglalta törvénybe, a többi vallást csak megtűrték. Francke úr mondta nekem, hogy az unitárius egyház nagyon régi, akik már háromszáz évvel ezelőtt is ismertek voltak Pesten, Váradon és Szolnokon, és más magyarországi helyeken is, és hogy ezek körülbelül ugyanolyanok, mint a holland remonstránsok, de szerintem inkább a szociniánusokhoz állnak közel.

The Career of Adam Franck (1639–1717)

The one-time Unitarian peregrine Adam Franck is a key figure of the Hungarian-related historical events occurred in the West at the turning decades of the 17–18th century. He had an important role in publishing Socinian works, gaining Europe-wide fame, and was one of the most committed envoys of the Transylvanian book printing in the contemporary capital of book industry, Amsterdam. Though not returning home he continued to keep close contacts with his birthplace for all his life, and out of the Transylvanian peregrines he made the most impressive career with European horizon in the countries of maritime powers. He and his friends, the Dutch Collegiants helped in many ways the later Protestant students and the Transylvanian Unitarian Church. Through the sources passed down to us from him we can come to the conviction that the Dutch, the Prussian and, following the glorious revolution, the English decision-makers, not without in consideration of their own interests, showed more and more understanding towards the Transylvanian and Hungarian endeavours. The study produces

evidences that Franck, as a representative of the English government, was personally present at the momentous peace-negotiation series in Nagyszombat between the Hungarian malcontents and the Viennese court, and takes the liberty of some evaluation of the meetings in the light of Franck's letters. Sources unfold that Adam Franck was a committed lobbyist of the Hungarian cause among the decision-makers of the West and his personal fate in 1705 reflects well the maritime powers' ambivalent approach to Rákóczi and his movement.

B. Kis Attila (1969) 2004-ben doktorált a Szegedi Tudományegyetemen a Balázs Mihály vezette *Művelődési törekvések a Kárpát-medencében a 16–18. században* doktori programon belül. Jelenleg a Szent István Egyetem Pedagógiai Karán oktat Szarvason.

FERENCZI ENIKŐ

AZ IDŐSEK LELKIGONDOZÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ GERONTOPSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁK

Századunkban az életkor kitolódott, ennek következményeként a népesség életkor szerinti összetétele is megváltozott. „Az emberiségnek számszerűen több az idős tagja, a fejlett társadalmakban a népességen belül a 60 éves és idősebbek aránya 20–30% közé emelkedik” – mondja dr. Iván László.¹ „Korábban az életkor változásával kapcsolatos kutatások főleg a gyerekkor és fiatal felnőttkor történéseire irányultak, a szakemberek többsége az érett felnőttkort és időskort *statikusnak*, a korábbi életút kiteljesedésének fogta fel, olyanak, amelynek nincsenek alapvető változást meghatározó történései” – állítja Pogány Judit.²

Ez a szemlélet mára már lényegesen megváltozott. Külön szaktudomány foglalkozik a felnőttek és időskorúak életében bekövetkező változásokkal és ennek következményeivel. „Ma már elengedhetetlenül szükséges a paradigmaváltás. Az ember öregedésének értelmezését és befolyásolását nem lehet lineárisan ábrázolni és mérni. A 20. század végére ily módon teljes legitimációt és kompetenciát nyert a gerontológia és geriátria, az öregedés alapfolyamatainak kutatásával, befolyásolásával, esély-kockázati szemléletével, megelőző, gyógyító és helyreállító orvoslásával és humán gerontológiai holisztikus rendszerelmélettel együtt” – erősíti meg állításunkat Iván László.³

A korosodás folyamatának többirányú vizsgálatával a *gerontológia* foglalkozik, amely a biológiai, pszichológiai és szociológiai megközelítést egyaránt alkalmazza. A *geriátria* viszont az időskorúak egészségi problémáival és a kezelés módozataival foglalkozó tudományág.⁴

A *gerontopszichológia* – mint önálló és egyben interdiszciplináris kutatási terület a pszichológián belül – látványos fejlődésen ment át az utóbbi évtizedekben. Megállapítást nyert, hogy a pszichológiai tárgyú publikációk összességén belül a gerontopszichológiai tárgyú kiadványok mintegy 1–3%-ot képviselnek. A kiadványok minőségét jelzi, hogy a presztízsmutatóként is értelmezhető két

¹ Iván László: *A gerontológia, geriátria jelentőségéről*. <http://www.lam.hu/>

² Fodorné Pogány Judit: *A felnőttkor pszichológiai jellemzői*. In: Erdei Katalin – Fodorné Pogány Judit: *Szemelvények a pszichológia témaköréből*. JGYTF Kiadó, Szeged 1998, 33.

³ Iván, oldalszám nélkül.

⁴ Fodorné 33.